

STEINER RÓBERT (REUVEN TSUR)

Tel Aviv Egyetem

IRODALOM, NYELV ÉS LATERALIZÁCIÓ

E dolgozat két alapvető részre tagolódik. Az első három szakasz Wordsworth-idézetekből vett két példát taglal, melynek tagjai az absztrakt nevek egy lényeges stilisztikai tulajdonságára mutatnak rá: ezt *kétélűségnek* fogjuk nevezni. E sajtáságról azután az alaki (Gestalt) minőségeknek és az agy lateralizációjának terminusaiban fogunk számot adni. A jelen dolgozat második része (a negyedik szakasz) részletesen tárgyalja a *lateralizáció* jelenség irodalmi elemzésben való felhasználásának áldásait és veszélyeit, s igyekszik meghatározni azokat a feltételeket, amelyek mellett egy ilyen magyarázat érvényes lehet.

ÉRZÉS ÉS TUDÁS

A *kétélűség* arra a jelenségre utal, amikor egy adott elem, eszköz vagy struktúra különböző stilisztikai környezetbe ágyazva összeegyeztethetetlen vagy akár szögesen ellentétes hatásokat vált ki. Jelen esetben, az absztrakt főneveket bizonyos körülmények között világosan körülhatárolt fogalmakként, értelmi, absztrakciókként fogjuk fel: más körülmények között ezek tagolatlan, érzelmi töltettel rendelkező minőségeket hívnak életre.

Hadd kezdjem fejtegetéseimet a példák egy „minimális párjával”, ahol a szembeállítás kevésbé kiélezett, mint a szó szerinti—metaforikus, racionális—érzelmi illetve fogalmi—érzéketes szembeállításoknál. Az első példa Wordsworth nevezetes „A 'Lírai balladák' elé illesztett megfigyelések” c. művéből (1800), a második a „Magányos aratólány” c. verséből származik. A *túlcsordulás* szót mindkét esetben átvitt értelemben használ-

ja, egy elvont főnévre vonatkoztatva. Ez az elvont főnév mindkét esetben erőteljesen generikus kifejezés, melynek alárendelt kategóriái a közvetlenül tapasztalt minőségek széles skálájára utalnak.

1. A jó költészet nem egyéb, mint intenzív érzések spontán túlsordulása (...).

2. Tekintsd a lankás földeken magányát

Arat, s énekli megszokott dalát

Tekintsd a dombvidék dolgos leányát

Maradj tehát, vagy lépj csendben tovább

A kévét megköti, a szálát újra vágja,

S borongós dallamot dúdol közben magába'

Hallgasd: A völgynek kelyhe mintha telne

S a hang mindegyre túlsordulna benne.

(Wordsworth: „A magányos aratólány”)
Ülkei Zoltán fordítása¹

Nézd őt, a hegyvidéki lányt

a szántóföldön egyedül!

Arat, s dalolgat; állj meg itt,

vagy lépj nesztelenül!

Kaszál, kévét köt egymaga,

s oly mélabúsan cseng dala;

ó, hallgasd! A völgy mély öle

hangjával van telis-tele.

¹ Közzöljük ugyanezt a Wordsworth-verset Kálnoki László műfordításában is; a „túlsordulás” kitüntetett jelentősége miatt azonban az Ülkei-féle fordításra támaszkodunk.

A két metafora észlelt minőségei oppozícióban vannak, közülük az első közelebb fekszik a fogalmi végponthoz, míg a második az észlelet pólusához közelít. E leírás feltételezi, hogy az észlelés és fogalomalkotás (vagy észlelet és fogalom) nem különálló tudatos minőségekként különböznek egymástól, hanem folyamatos skála létezik közöttük.

LLOYD (1972, 19. o.) egy ilyen kontinuum természetét illetően Frenchet idézi:

»Az észlelés az élő szervezetek közvetlen tapasztalatának folyamataként határozható meg. Ez összezsugorítja a percepciót az érzékeléssel; olyan primitív kifejezések, mint „látni”, „ízlelni”, vagy „érezni” az észlelési folyamatok terminusaiban finomíthatók. Amint az élmény kevésbé közvetlenné válik, s a szervezet által végzett következtetések mennyisége gyarapszik, a gondolkodás folyamatai kerülnek előtérbe. Az idevágó primitív kifejezések egyebek között a „tudni”, illetve „gondolni”.«

Lloyd a továbbiakban Tajfelre utal, aki az észlelés meghatározásába belevette a közvetlenséget, de közelebbről is meghatározott négy szükséges minőséget:

»Szükséges, hogy az ingeranyag csupán egyetlen helyes reakció lehetőségét engedje meg, hogy a reakciók az érzéketlen anyag felfogásának időpontjában jelenjenek meg, s hogy bonyolult és absztrakt következtetéseken alapuljanak, miközben maga az észlelő nincs tudatában az alternatíváknak (ugyanott).«

A „nincs tudatában” kifejezés befolyással van a többiekre is. Így például, a jelen szemlélet értelmében az észlelés hipotézisek kialakításán és ellenőrzésén alapul, de ennek végrehajtása közvetlenül történik és maga az észlelő annak nincs tudatában.

A French leírásában szereplő „érzés”-ről az *Amerikai Egyetemi Szótár* alábbi két definícióját vélem relevánsnak: „fizikai szenzáció, mely nincs kapcsolatban a látással, hallással, ízelelssel vagy szaglással”, illetve „valaminek tudata önmagában véve, tekintet nélkül a gondolkodásra vagy valamely észlelt tárgyra, mint például izgalom—nyugalom, vagy feszültség—el lazulás”.

Ebben az összefüggésben paradox jelenség figyelhető meg az 1. és 2. idézetek összehasonlítása során. *Annak ellenére*, hogy az „érzés” szó megjelenik az 1-ben, az „érzés” szót *relatíve* kevésbé érezzük helyénvalónak az 1. észlelt hatásainak leírásánál, mint a 2.-nál. Azaz, French distinkciója

szerint, az 1.-t intuitíve távolabb érezzük az érzés—tudás kontinuum érzés pólusától.

A paradoxon kezelésének egyik módja az volna, ha az előző bekezdésben az *annak ellenére* helyére behelyettesítenénk az *annak köszönhetően* formulát. Az olyan esztétikai kategóriák, mint az „érzés” az esztétikai objektumoknak jellemzően *regionális minőségei*, azaz, Beardsleyvel (1958, 83. o.) szólva, olyan minőségek, melyek „hozzátartoznak egy komplexumhoz, de nem tartoznak hozzá annak egyetlen részéhez sem”. *Annak köszönhetően*, hogy az „érzések” szó az 1.-ben megjelent, az érzések a kifejezés kevésbé regionális minőségévé lettek. Más szavakkal, az „érzés” szó itt denotálja az érzés fogalmát, s ezáltal annak tudatára utal, de immár *nem* „a gondolkodásra való tekintet nélkül”. Megint más szavakkal, az „érzés” egy szöveg részeként fogható fel, mely megnevezi az érzést; illetve egy olyan metanyelvi diskurzus részeként, mely az elsőrendű szöveg nyelvi szerkezetére utal. Ismét másként fogalmazva, a „kimondás” és a „felmutatás” közötti jól ismert dichotómiával kerültünk szembe.

Amennyiben az „érzés”-t az 1. regionális minőségeként fogjuk fel, ez annak tudható be, ami e szövegrészben a „túlcsordul” jelentésében végbemegy. A „túlcsordul” valamely folyadék térbeli mozgását jelöli, s kimondatlanul utal valamilyen edényre vagy folyómederre, mely nem képes az egész folyadékot megtartani. A kontextustól függően tartalmaz még olyan jelentésmozzanatokat, mint a hirtelenség, a túlzott bőség, a fölösleg levezetése, a kontrollálhatatlan kisülés, mely a fizikai folyamatokkal szembeállítva önmagában hordja szükségszerűségét. Minthogy a „túlcsordulás”-t itt inkább az „érzés”-sel kapcsoljuk össze, semmint a „víz”-zel (vagy bármely más anyaggal), konfliktus lép fel a szelekciós-restrikciós jellegzetességek és a kiválasztott főnév között. E konfliktus eredményeként a „túlcsordul”-ban törlődnek (vagy legalábbis gyengülnek) az [ANYAGI + FOLYADÉK + TÉRBELI MOZGÁS] megkülönböztető vonások (e megközelítésről további információ TSUR, 1985 munkájában található).

A tapintási és kinesztétikus érzékletek (ha egyáltalán megjelennek) az „érzések” szó jelentését erősítik meg. Ez az oka annak, hogy az 1.-t *majdnem teljességgel* fogalmi kifejtésként fogjuk fel, mely még így is magában rejt érzékletes alkotóelemeket.

Ha most figyelmünket a 2. idézet utolsó két sorára fordítjuk, megfigyelhető egy erőteljes „dologtól mentes” minőség, mely úgy szemlélhető, mint ami úgyszólván „elgondolt vagy észlelt tárgyra való tekintet nélkül” jelenik meg. A „hang” önmagában véve egy dologtól mentes minőséget

jelöl. Továbbá, a „túlcsordul” ige, mely a vizuális és tapintási érzékekkel kapcsolódik egybe, a „hang”-ra irányul, mely a hallási érzékkel asszociálódik. Az érzékek konfliktusa törli a „hang” auditív alkotórészét, s egy dologtól mentes minőség jelenlétének komponensét hagyja hátra. E dologtól mentes minőséget „elárasztják” a tagolatlan szenzációk — a vízbe merítkezés tapintási érzékletének maradványai, miután az érzékek konfliktusa révén törlődött belőlük a specifikus taktilis elem. A vizuális érzékletből csupán a túlságos bőség térbeli jelenléte és a térbeli mozgás maradt. Így a 2. idézetben — szemben az 1. idézettel — megtalálható az „érzés” egy erőteljes regionális minősége: a „fizikai szenzáció, mely nincs kapcsolatban a látással, hallással, ízleléssel vagy szaglással”.

A hang túlcsordulását tehát a 2. idézetnél úgy fogjuk fel, mint erőteljes tagolatlan és érzékfeletti jelenlétet, melybe az ember teljességgel belemerítkezhet, hogy „függőben hagyja a határvonalakat, melyek az én-t a nem-én-től elválasztják”. A 2. idézetben tehát a „túlcsordul” „Gestalt-mentes” vagy „dologtól mentes” minőség (EHRENZWEIG, 1965) jelenlétéhez járul hozzá, amit erőteljesen *átélünk*, bár nem interpretálunk (a következtetésekről nincs tudásunk). Ez a fajta érzés nem esik messze a French-féle „közvetlen tapasztalás folyamatától”, mely leginkább „finomított” alakjában „összekapcsolja az észlelést a szenzációval”.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szemantikus információ feldolgozása különböző módokon folyik a kétféle metaforánál. Az 1. esetben az „érzés” a metafora szilárd keretével szolgál, s nincs olyan megkülönböztető vonás (vagy komponens) amely törölné — a vonások törlésének és a transzfernek minden terhe a „túlcsordul” ígére „rakódik rá”. A 2. szövegben a vonás-törlés mindkét terminusban végbemegy, így teremtve „dologtól mentes” vagy „Gestalt-mentes” jelenlétet. Az 1. idézetben szereplő metafora által mozgósított jelentéskomponensek gyorsan konceptualizálódnak, hogy egy fogalmi kifejtés céljainak szolgálatába állhassanak. A 2.-ban szereplő metafora aktiválta jelentéskomponensek konceptualizációja viszonylagos hanyatlást mutat, hogy egy fogalom-előtti „közvetlen” élmény oly sokáig fennmaradjon, ameddig csak lehetséges. Következtetésként elmondható, hogy a térbeli jelenlét mint jellegzetesség sokkal hangsúlyosabban fennmarad a 2. esetben, mint az 1. idézetben.

Kézenfekvő magyarázat, hogy az 1. szövegrész egy kifejtő jellegű próza részlete, míg a 2. szövegrész egy lírai költemény részlete, s ez a tudás befolyásolja az olvasó döntéseit a szemantikus információfeldolgozást illetően.

Meggyőzőbb megoldást kínál, ha az alaklélektant alkalmazzuk a művészetkritikára. Egy ilyesfajta tevékenység a leginkább megvilágító erejű módja annak, hogy a struktúrákat a hatásokkal összefüggésbe hozzuk. Vegyük fontolóra röviden, amit Leonard B. Meyer mond az erős és gyenge alakokról s hatásairól a zenében:

»Minthogy a jó alak ebben az értelemben intelligibilis, megteremti a bizonyosságot, a biztonságot, a látható cél pszichológiai atmoszféráját, melyben a hallgató a kontroll és erő érzését éppúgy átéli, mint a sajátos tendencia és a meghatározott irány érzését (MEYER, 1956, 160. o.). Ahol viszont zűrzavaros túldifferenciáltság vagy eredendő homogenitás uralkodik, „a körülírt, tapintható alakok és a jól tagolt fejlődésmenetek hiánya felkelti a vágyat és a várakozást a tisztázásra és a fejlődésre” (ugyanott, 160. o.); s innen ered érzelmi, nem-konceptuális minőségük.«

Az absztrakt főnevek kétélűségének tárgyalása során különbséget tettünk egyfelől az éles határu fogalmak, jól tagolt absztrakciók, másfelől a tagolatlan észlelések között. Ez respektíve összekapcsolható a Gestaltpszichológusok erős és gyenge (avagy jó, illetve szegényes) alakjaival. Kimutattuk, hogy az „érzés” szó az 1. idézetben éles határu stabil fogalom, s az is marad. Ezt a jellegét megerősíti az egyértelmű irány és meghatározott cél teremtette lélektani atmoszféra. Az „intenzív érzések spontán túlcsoordulása” kifejezést a „jó költészet” meghatározásának egyértelmű irányultsága vezette be: ami *elvezet* a jó költészet meghatározásához. Ez az a „jól artikulált fejlődésmenet”, mely megóvjá a „túlcsoordul” különféle jelentéskomponenseit attól, hogy egy tagolatlan masszában egyesüljenek.

Ami a 2. idézetet illeti, megjegyzendő, hogy a benne szereplő „túlcsoorduló hangnak” messze nincs körülírt, tapintható formája vagy jól tagolt fejlődésmenete: sokkal inkább „a káosz peremén didereg” (MEYER, 1956, 161. o.). Más szavakkal, e két verssorban nem részesülünk meghatározott hangok sorozatában, melyek valamiféle tisztán jó alakkal bírnának vagy nélkülöznék azt, hanem a „hang” igencsak generikus kifejezését kapjuk kézhez, mely ily módon kétélűvé válik. Ez ténylegesen üres általánosítást” jelöl (EHRENZWEIG kifejezése, 1969, 124. o.), de ehelyütt valamely tagolatlan masszára utal. Mi több, a „túlcsoorduló hang” nem csupán határozott térbeli irány nélkül való, de szemben az 1. idézetben szereplő kifejezéssel, konceptuális célja sincs: jelen van, észlelhető, de sehova nem vezet.

SZEKVENCIÁLIS ÉS TÉRI FELDOLGOZÁS

A nyelv a maga sajátos természete szerint fogalmi és lineáris jellegű. Eből adódik, hogy logikai diskurzusra a leginkább alkalmas. Még az oly szavak is, mint az *érzés*, *érzelem*, *intuíció*, *ráirányulás* is fogalmakra, értelmi absztrakciókra utalnak. Jóformán lehetetlennek tűnik, hogy segítségükkel megidézzük azokat a nem-lineáris jellegű élményeket, amelyekből elvonatkoztattuk őket. Másként szólva, a szavak a költészet legáltalánosabb kíváncsi szempontjából alkalmatlannak tűnnek. E problémát, éppúgy, mint megoldását, jobban megérthetjük, ha fontolóra vesszük az emberi agy lateralizációját, ahogy ezt a „kettészelt” (hasított) agyú betegeken végzett kísérletekből, mindenekelőtt Sperry munkái nyomán ismerjük.

»A bal félteke (mely a test jobb oldalával áll összeköttetésben) elsősorban az analitikus, logikai gondolkodásban, különösképpen a nyelvi és matematikai funkciókban érintett. Működésmódja elsődlegesen lineáris. E félteke a jelek szerint szekvenciálisan dolgozza fel az információt. Szükségképpen áll e működésmód a logikus gondolkodás háttérében, minthogy a logika a szekvencián és a renden alapul. A nyelv és a logika, a bal félteke e két tevékenysége úgyszintén döntően a lineáris időtől függ.

Ha a bal félteke az elemzésre specializálódott, a jobb hemiszférium úgy tűnik, az egészes gondolkodásmódra állt rá. Nyelvi lehetőségei igencsak korlátozottak. Elsősorban ez a félteke felelős téri tájékozódásunkért, művészi tehetségünkért, jártasságainkért, testképünkért s az arcfelismerésre való képességünkért. Az információt a bal féltekénél sokkal diffúzabb módon dolgozza fel, s számos bemeneti folyamat egyidejű integrációjáért felelős. Ha a bal félteke működését tekintve analitikusnak és szekvenciálisnak nevezhetők, úgy a jobb félteke inkább holisztikus és viszonyteremtő, s működésmódját tekintve inkább szimultán jellegű» (ORNSTEIN, 1975, 67—68. o.). »E különböző működésmódokra való specializáció sok tekintetben magyarázatot nyújt tudatunk alapvető kettősségéről. „E kettősséget egyaránt tükrözi a klasszikus és a modern irodalom, mint az ész és szenvedély kettősségét, vagy mint az értelem és intuíció közötti kettősséget. A lélektanon belül e dichotómiák közül talán az a legnevezetesebb, amit Sigmund Freud javasolt, mint a „tudatos” értelem és a „tudattalan” közötti válaszfalat» (ugyanott, 74. o.).

Visszatérve kiinduló problémánkhoz: az olyan élmények, mint az érzések, emóciók, intuíciók és ráirányulások, diffúz, nem-lineáris folyamatok, melyek a jobb féltekéhez kötődnek, míg a rájuk utaló szavak, melyek a bal féltekéhez tartoznak, fogalmak által nyerik e vonatkozásukat, me-

lyek kompaktak, elemző és lineáris jellegűek. Innen eredeztethető e konkrét kérdésben a mondás-és-felmutatás dichotómiájának problematikus természete. Diffúz, globális és illogikus élményekről való bármely *beszámoló* szükségképpen kompakt, analitikus és logikus lesz.

Ugyanakkor maga a probléma természete az, ami egyben megadja a költői megoldás jellegét; s e megoldára tipikus példát kínál az 1. és 2. idézet összehasonlítása. Arra gondolva, hogy olyan globális tevékenységek, mint egyfelől az érzelmek, másfelől pedig a téri tájékozódás bensőségesen kötődnek a jobb agyféltekéhez, az ember úgy vélheti, hogy a „Magányos arató”-ban a meghatározott téri elrendezés szolgálhat eszközként, hogy a verbális üzenet feldolgozásának egy része a jobb félteke számára lefordíttassék. Ezt az elgondolást a következő módon lehet továbbfejleszteni. A szemantikai kategóriákról az emlékezetben legalább kétfajta információ tárolódik: a kategóriák *neve* és *tulajdonságaik* reprezentációja. A normál beszéd során e tulajdonságok reprezentációit *kategoriálisan* fogjuk fel: nem észleljük a szemantikus megkülönböztető jegyeket (vagy a jelentéskomponenseket), csupán az általuk alkotott egynemű szemantikai entitást. Ornstein kísérleti bizonyítékokat hoz fel, miszerint ha valamilyen téri tájékozódást érintő emlékkép felmerül, a jobb félteke még akkor is aktiválódik, ha az ember valamely verbális tevékenységet folytatott. »Hogy a személy milyen irányba néz, azt befolyásolja a feltett kérdés. Ha a kérdés verbális-analitikus (például: 'oszd el 144-et 6-tal, s az eredményt szorozd meg 7-tel' [avagy: 'Betűzd azt a szót, hogy *Mississippi*']), a szemmozgások inkább jobbra csapódnak, mint egy olyan kérdésnél, amely térbeli gondolkodást kíván (mint: „Milyen irányba néz az indián az ötcentesen?”)« (ugyanott: 77. o.). Ha egy tájleírás (a vers világról szóló rétegében) s bizonyos stilisztikai eszközök (mint például ismétlődő sémák mind szemantikai, mind pedig fonetikai szinten) a jobb agyféltekét aktiválják (illetve a feldolgozott üzenet lényeges hányadát átutalják a jobb féltekébe), a tulajdonságok némelyike vagy akár nagy része kikerül a kategoriális felfogás ellenőrzése alól, s megteremti egy konkrét táj diffúz, globális atmoszféráját. Ezen eljárás extrém eseteiben megeshet, hogy egyáltalán nincs jelen megmaradó tárgy a leírásban, s a tájképet csupán nyomatékos deiktikus eszközök jelenítik meg. Mi több, számos kultúrában az érzelmi töltésű felkiáltások bensőségesen kapcsolódnak az animisztikus tévedésekhez, azaz ahhoz a jelenséghez, hogy a beszélő érzéseit a környező természetre ruházza. Az ok ismét az lehet, hogy az érzelmeknek a környező tájra való átruházása az információfeldolgozás egy hányadát a jobb agyfélteke számára utalja át.

»Az agykéreg jobb oldala a bemenetet inkább „mintázott egészként” dolgozza fel, azaz sokkal inkább szimultán módon, mint a bal. Ez az egyidejű feldolgozás előnyös az olyan diffúz bemenetek feldolgozásának szempontjából, mint amilyen a térbeli tájékozódás, amikor a mozgásos, kinesztétikus és vizuális bemeneti eseményeknek haladéktalanul integrálódniuk kell. Az információfeldolgozás e módja továbbá a komplex entitások inkább „intuitív”, semmint „intellektuális” egyberendezéséért felelős» (ugyanott, 95. o.).

Jelenlegi fejtegetésünk azt sugallja, hogy ez a működésmód nem csupán a „diffúz bemenetek integrációjáért” felelős, de a kompakt bemenetek „diffúziójáért” is, s ezáltal teremti meg a „komplex entitások inkább intuitív, semmint intellektuális egyberendezésének” benyomását. A háttérben rejlő kognitív mechanizmusokra való tekintettel a költészet e fajtáját *orientációs poétikának* nevezhetnénk.

E distinkciók alapján bejósolhatók bizonyos összefüggéseket érintő várakozások. Így például, az absztrakt nevek inkább konceptuális képződményekként jelennek meg, ha valamilyen szekvenciális idővel kapcsolódnak össze, mintha egy adott időpontban megjelenő konkrét tájjal asszociálnának; inkább konceptuálisakként, ha valamilyen stabil és jellemző vizuális alakzattal kapcsolódnak egybe, mintha diffúz tömegekhez kötődnének; inkább konceptuálisakként, ha egy adott irányban megtett mozgáshoz kapcsolódnának, mintha tétova mozgásokkal fonódnának egybe; inkább konceptuálisakként, ha valamilyen logikai érvelés részei, mint hogyha valamely bonyolult juxtaPONált tárgyhöz tartoznának, melynek nincs kezdete, közepe és vége. Erőszakos cselekmények igen gyakran határozott célt és jellegzetes irányt mutatnak, s így az absztrakt nevek kategorizációját könnyen billenthetik a konceptuális irányba.

Az összefüggések e listájához két további elemet szeretnék csatolni. Először is, arra lehet számítani, hogy az absztrakt főneveket inkább konceptuálisakként fogjuk fel, ha klauzális (igei), mint hogyha frazális (névszói) stílussal társulnak. Tényleges empirikus eredmény, hogy bár a döntően nyelvi félteke a bal, a jobb félteke érzékel nyelvi ingereket, ha jócskán pontatlanul is. Ami a beszéd alkotórészeit illeti, a főneveket jobban felfogjuk, mint az igéket, s az igéken belül a jelen és múlt időt könnyebben, mint a jövőt (gondoljunk arra, hogy a múlt és a jelen *tényleges*, míg a jövő csupán *hipotetikus*). A főnevek általában entitásokra utalnak, melyeknek nincsenek idői viszonylatok, irányuk, illetve kezdetük, közepük és végük; a befejezett igeik igeidőkben állnak s nyilvánvalóan kötődnek a szekvenciális időhöz; az igeik által jelölt cselekvéseknek gyakran határo-

zott irányuk van, s világos logikai kapcsolatokat jelölhetnek ki nagyszámú névszói csoport között (gondoljunk olyan mondatokra, mint hogy: „János Londonból levelet küldött Máriának Nagymarosra”).

Továbbá az erős alakok éppúgy jól differenciált képződményekként jellemezhetők, mint az értelmi tevékenységek. Valóban, az alak úgy tekinthető, mint „stilisztikai 'eszköz', mely a zűrzavaros túldifferenciáltság és az őseredeti homogenitás végpontjai között helyezkedik el” (MEYER, 1956, 161. o.). Úgy tűnik, létezik valamiféle optimális differenciáció, mely az értelmi működéssel s az ahhoz kapcsolódó minőségekkel és tevékenységekkel függ össze (melyek a bal hemiszfériumhoz kötődnek). Mind a túldifferenciáltság, mind a tagolatlanság esetében arra számíthatunk, hogy a jobb félteke aktivitásával függnek össze. Így például az éles kontrasztok vagy szembeállítások valamilyen logikai szerveződést tükrözhetnek, a bizonyosság és a határozott cél lélektani atmoszférájával egyetemben, mely a megfigyelőben a kontroll érzését kelti. A finomabb distinkciók viszont az információkáosszal fenyegető túlzott bőséget eredményezheti, amely *elvi- leg* megszervezhető szekvenciális módon. A költészet ugyanakkor nem ritkán olyan „diffúz bemenetek integrációja” kapcsán kerül feldolgozásra, „mint az ember térbeli orientációja”, mely egy konkrét tájban észlelhető homályos, nehezen megfogható atmoszférát eredményez.

MŰVÉSZET, NYELV ÉS LATERALIZÁCIÓ

Úgy érzem, igencsak tanácsos volna álláspontomat módszertani szempontból megvédenem. A kritikával illethető kérdések három fő pontban foglалhatóak össze. Az első általános aggály, melynek az agyi lateralizáció vezető kutatói általában hangot adnak: a két agyfélteke közötti munkamegosztás hasított agyú betegeknél, illetve féllátóteres kísérleti feltételek között igen takarosán kimutatható — a valóságban azonban a kép jóval komplikáltabb. A második pont az olyan kérdéseken való spekulációt érinti, melyek felől a neurológia kísérleti eredményei nem nyújtanak kellő eligazítást. A harmadik az a probléma, hogy kilépünk az irodalomelmélet területéről a neuropszichológiába, hogy irodalmi hatásokról adjunk számot. Amint látni fogjuk, ezek a gondok szorosan egymásba fonódnak, s legjobb, ha együtt tesszük mérlegre őket. Mindeközben meg fogom határozni saját álláspontomat a lateralizációs hipotézis költői metaforára való egyik korai alkalmazásával szemben (KENNEDY, HEWITT, 1979) — ez nagyjából abban az időben jelent meg, amikor saját elméletem lényegesebb alkotóelemeit megfogalmaztam).

A fenti kérdések közül az első kettőt elég éles formában vetette fel Howard Gardner:

„Sajnálatos módon a kép jóval többet elárul a jelenlegi tudományos népszerűsítés egy divatjáról, mint az agyról. Az agy két felének munkamegosztására vonatkozó igénybejelentések egyre távolabb kerülnek attól, ami ismeretes vagy akár csak sejthető. Valójában az emberi agy kutatásának jelenlegi csomagolása inkább szól az akadémikus kufárkodásról, semmint az idegrendszer működéséről” (GARDNER, 1982, 278. o.).

Továbbá azt mondja Gardner, hogy „az agy lateralitása felőli spekuláció és kíváncsiság kétségkívül helyénvaló. A tények fölött végzett bakugrások azonban aligha. Ha a népszerű pszichológiai folyóiratok e vállalkozásához a legelismerettebb általános magazinok és újságok is csatlakoznak, úgy épp itt az ideje a higgadt megfontolásnak” (ugyanott, 279. o.).

A zavar egy része annak tulajdonítható, hogy a féltekék közötti munkamegosztás korántsem mutat olyan tiszta képet, mint ahogyan azt időnként találják. Mi több, a kirajzolódó kép is minden új kísérlettel egyre bonyolultabbá válik, mely kép már a kutatások meglehetősen korai szakaszaiban is elég komplikáltnak mutatkozott, s amit *valóban* hajlamosak voltak e tekintetben szimplifikálni. Példának okáért, a bal félteke úgymond a jobb testfelet dominálja, míg a jobb félteke a test bal oldalának ura. Ugyanakkor, a bal félteke vezérli azokat a mozgásokat, amelyek kifinomult készségeket kívánnak. Következésképpen, a bal félteke vezérli mind a bal, mind pedig a jobb kéz ujjainak finom mozgásait. A bal hemiszférium a beszéd lebonyolításával kapcsolódik össze, míg a jobb féltekét „némának” mondják. Ugyanakkor, a jobb féltekének van bizonyos korlátozott beszédképessége. Korábban már említettem, hogy a főneveket például jobban felfogja a jobb félteke, mint az igéket, s az igék múlt- és jelenidejét jobban „veszi”, mint a jövő időt. A funkció-szavak már ennél szigorúbban szorítkoznak a bal féltekére, de a szótár „tartalmas” szavait *képes* feldolgozni a jobb hemiszférium is, jóllehet pontatlanul. Ez időnként drámai módon mutatkozik meg, ha a bal féltekét valamilyen defektus éri. Így például Gardner agysérült betegei képesek voltak elolvasni a „méh” főnevet, de képtelenek voltak elolvasni a „még” határozószót (GARDNER, 1982, 289. o.). Eran Zaidel egy alexiás betege el tudta olvasni az „arat” igét, de nem az „alatt” névutót (ZAIDEL, személyes közlés). Roman Jakobsonnak A Tel Aviv-i Egyetemen az agy és a nyelv kapcsolatáról tartott előadása után a 70-es évek közepén egy szkeptikus nyelvész azt mondta nekem: „Ez a pasas egyik szavát agyoncsapja a másikkal: először azt mondja, hogy a nyelv a jobb féltekéhez kötődik, utána azt, hogy a jobb félteke

jobban fogja a főneveket, mint az igéket, aztán pedig, hogy az igék múlt és jelen idejét jobban, mint a jövő időt.” Én e bírálatban bizonyítékot látok arra, hogy a pregnancia törvénye irányítja emlékezetünket; de ez nem csak olyankor derül ki, ha egy bonyolult álláspontot egy szkeptikus ily vas-kosan félreért, de felfedi ezt a rajongó törekvése is, hogy a két félteke működése közötti határvonalat oly élessé tegye, amennyire csak lehetséges.

A probléma bonyolultsága nyilvánvalóbbá válik, ha az agysérült betegek metaforák iránti fogékonyságára tekintünk. Egy ilyen vizsgálódás azt bizonyítja, hogy a metaforák feldolgozása az agy mindkét felét igénybe veszi. Egy kísérletből, ahol agysérült betegeket arra kértek, hogy írjanak körül olyan egyszerű beszédfordulatokat, mint például hogy „Rikító nyak-kendőt visel”, vagy „Szőrös szíve van”, s feleltessék meg ezeket négy leírás egyikének (melyek közül csak egy volt helyes), GARDNER és WINNER (1979, 135—136. o.) arra a következtetésre jutottak, hogy az agysérült esetek bizonyítják egy olyan neurális „központ” létezését, amely a nyelvi megkülönböztető jegyeknek ad otthont, s egy további második „központ” létezését, mely a nyelvi fordulatok helyzeti „helyénvalósága” felől dönt (ugyanott, 138. o.). A Gardner által folytatott egyéb kutatások fényében ezt megtoldhatjuk azzal, hogy e betegek a költészettel igencsak kapcsolatos további információkat is szolgáltatnak arra vonatkozólag, amit én „észlelt minőség”-nek neveztem. Azok a betegek, akiknek bal féltekei sérülésük volt (de jobb féltekei nem), az egészséges emberekhez hasonlóan megőrizték azt a képességüket, hogy a szószerinti leírásban mulatságos metaforikus kifejezésekhez meglegjék az asszociációt. Valójában, a legújabb kutatások fényében a jobb félteke éppoly létfontosságúnak vagy talán még fontosabbnak tűnik a narratívumok, a metaforák, a viccek, a szállóigék és a nyelv egyéb bonyolult vagy körmönfont vonatkozásai megértésében (GARDNER, 1982, 311. o.). Az agysérült betegekkel folytatott kiterjedt kutatások nyomán Gardner káprázatosan gazdag eredményekkel állt elő, melyek korántsem érdektelenek a művészi és irodalmi kompetencia szempontjából. Ehelyütt csupán a stílus iránti érzékenységre vonatkozó vizsgálódását említeném meg. Ő és munkatársai azt találták, hogy „a bal féltekés betegek egészen sikeresek voltak a festmények stílusok szerinti osztályozásában; valójában teljesítményük gyakorta meghaladta azokét, akiknek nem volt agysérülésük. Ezzel szöges ellentétben, a jobb féltekei betegek igen szegényes stílusérzékről tettek tanúbizonyságot. Ehelyett elborította őket a tárgyi anyag, s amikor csak lehetett, az azonos tartalmú képeket csoportosították együvé, akkor is, ha ezeknek homlok-egyenest eltérő stílusuk volt” (ugyanott, 324—327. o.).

Úgy tűnik tehát, hogy szűkebb értelemben a metaforák iránti kompetencia és általában az irodalmi kompetencia buzgón táplálkozik az agy mind a bal, mind pedig jobb féltekéjének erőforrásaiból. Ugyanazon megnyilatkozás különböző aspektusai úgy tűnik, különböző agyterületeken kerülnek egyidejűleg feldolgozásra. A nyelvi vonatkozások főként (bár nem kizárólag) a bal hemiszfériumban munkálódnak meg, míg az artistikus vonatkozásokat a jobb agyfélteke dolgozza fel.

1979-ben az irodalomkritikus Elizabeth Kennedy Hewitt közzétett egy dolgozatot „Jobbfelől a Múzsza: egy nehézkes metafora vizsgálata” címmel. Miután röviden körvonalazza a lateralizációra irányuló újabb keletű agykutatásokat, kísérletet tesz arra, hogy megkülönböztesse egymástól a jobb félteke termékeinek tekintett költői metaforákat azoktól, amelyek a bal félteke produktumai. Sokkal nagyratörőbb tervei is voltak, amint egy lábjegyzetben megjegyzi: „Jelenleg egy olyan kutatási terven dolgozom, melyben a kísérleti személyek költők, s EEG-korrelátumok fognak empirikus adatokkal szolgálni arra nézve, hogy egy adott versnek mely részleteit dolgozza fel a jobb, illetve bal félteke” (KENNEDY, HEWITT, 1979, 142. o.). Nem tudom, hogy közzétett-e azóta a tárgyban bármi újszerűt, de a menet közben felszínre került eredmények fényében igen megvolnék lepve, ha bármi bátorító eredménnyel előállt volna.

Kennedy Hewitt dolgozata azonban nem csupán neurológiai szempontból problematikus, de módszertani szempontból is, amelyen a költészet kognitív kutatásának jogosultsága áll vagy bukik. Fodor nyomán másutt már megkíséreltem meghatározni azt, ami *poétikai redukcionizmusnak* nevezhető: »A kognitív poétika elkerülni látszik az irodalomelmélet redukcionista szemléletét, amely szerint minden „különös tudomány” visszavezethető „alapvetőbb tudományokra, s végső soron a fizikára. „A lélektani redukcionizmus” — írja FODOR (1979, 18. o.) — „az a doktrína, hogy minden pszichológiai természeti forma egyben neurológiai természeti forma, vagy azzal koextenzív”. Analógiaképpen, a poétikai redukcionizmus az a doktrína, mely szerint minden irodalmi „természeti forma” egyben valamely lélektani természeti forma, vagy azzal koextenzív. A jelen kognitív megközelítés legfőbb feltevése, hogy az irodalomnak vannak lényeges műveleti elvei, amelyek nem írhatók le a kognitív tudományok terminusaiban» (TSUR, 1983a, 6. o.).

E megfogalmazás két lehetséges csapdára utal, általában a kognitív poétikát és szűkebben a metaforák agyi struktúrák szerinti tárgyalását illetően. Először is, ha az irodalomnak vannak lényeges műveleti elvei, amelyek nem írhatók le a kognitív folyamatok terminusaiban, bármily ál-

lítás, mely e téren tisztán neurológiai terminusokban mozog, kétszeresen is redukcionista: két magasabb szerveződési szint lényeges műveleti elveit hagyja figyelmen kívül, s ezek közül az egyik az irodalmi jelenségvilág sajátos természete. Fennáll az a lehetséges veszély, hogy egy alternatív, neurológiai nyelven szajkózzuk újra azt, ami egy hagyományos kritikai nyelven is elmondható volna. Vegyük például a következő mondatot: „Azon költői nyelvvel fogok e dolgozatban foglalkozni, mely a logikai, szintaktikai formák, illetve az intuitív, holisztikus formák nyelvi kifejezésétől függ, avagy neuropszichológiailag kifejezve, azoktól a formáktól, amelyek mindkét hemiszférium optimális egyidejű működését feltételezik” (KENNEDY, HEWITT, 1979, 134. o.). Nos, ha a szerző a metafora sajátos példáit tárgyalja, felfogásában a bal félteke működése „koextenzív” a bonyolult alliteratív mintázatokkal. Így tehát, a veszteség érzése nélkül elhagyhatók a neuropszichológiai kifejezések, ahogy gyakorta maga a szerző is mellőzi őket, amikor az alliteratív mintázatokról néhány hagyományos kritikai nyelven megfogalmazott kommentárban ad számot. Más szavakkal, ahogyan a neuropszichológiai terminusokat használja, az nem vezet új distinkciók bevezetéséhez a tényleges szövegben, s összefüggéseket sem magyaráz meg például a verbális szerkezetek és azon észlelt hatások között, amelyeket előzőleg rejtélyesnek ítélt.

A probléma az, hogy minden eleven metafora *parafrázálhatatlan*. Még ha valaki többé-kevésbé kielégítő módon számot is adhatna az általuk hordozott szemantikai információról, fennmarad az „észlelt hatás” egy reziduuma, ami *leírható*, de ellenáll minden *parafrázálásnak*.

Egy sarkalatos különbségtevással kell élnünk: némely metaforának *szellemes*, másoknak pedig *érzelmi* minőségük van. Az észlelt hatás parafrázálhatatlanságának oka egyszerűen abban áll, hogy a szellemesség és az érzelem nem a *hozzáadott* szemantikai információban rejlik, hanem az információ *struktúrájában, ahogyan az a tudat számára megjelenik*. Rapaport pszichoanalitikus elmélete szerint az érzelmek az organizmus egészében megoszló energiák. A kognitív elméletek szerint az érzelmek diffúz és aktív állapotban tartott információk, mielőtt még szilárd és zárt kategóriákká válnak (s a normális energiaszinttől való elkanyarodást involváltnak). A szellemesség mind a pszichoanalitikus, mind a kognitív elméletek szerint *a mentális készletek fókuszált átfordulásával jár*. Az érzelmek és a szellemesség ennek megfelelően *a diffúzió és az átfordulás sajátos tudati minőségei*. Amikor tehát elérünk „a megfigyelhető hangmintázatokban kifejeződő prozódiai strukturáltság” kérdéséhez, ugyanilyen fajta distinkcióval találjuk szembe magunkat. Amint másutt terjedelmesebben tárgyaltam,

különbséget lehet tenni a *konvergens* és *divergens* hangmintázatok között, amennyiben az elsőt a szellemesség minősége, míg az utóbbit az érzelmi kvalitás jellemzi (TSUR, 1978). Ha most az agy jobb és bal féltekéje közötti munkamegosztáshoz fordulunk, hasonló strukturális különbséget találunk. A kísérletek kimutatták, hogy a bal hemiszfériumban folyó információfeldolgozás jellegzetesen összpontosított és szekvenciális, míg a jobb féltekéé globális és egyidejű; az előző kimenete *kompakt*, míg az utóbbié *diffúz*. Léteznek biztos lábakon álló bizonyítékok a beszédfeldolgozás téren, melyek azt sugallják, hogy ugyanazon információt feldolgozhatja a bal félteke szilárd és zárt kategóriákban, s ugyanakkor a jobb félteke gazdag prekategoriális információként. A hallási észlelésnek csupán a beszéd-től független módozatában van olyan érzetünk, mely magán viseli az akusztikus információ alakzatát; a beszéd üzem módjában *eltekintünk* ettől, a világos fonetikai kategóriák kedvéért. Amint ezt másutt kiadós terjedelemben kifejtettem, abban, amit *poétikus üzem módnak* nevezek, bizonyos gazdag küszöb alatt észlelt prekategoriális érzéki információk befolyást gyakorolnak e világos fonetikai információk tudatos minőségeire (TSUR, 1987a, 1. fejezet). A jelenlegi feltevés szerint valami hasonló dolog történik a szemantikus információval, bár ez a kísérleti eljárások számára kevésbé hozzáférhető.

Két különböző rendszerrel van dolgunk, melyek különböző műveleti elvek hordozói; ezek: a metaforikus nyelv és az agyi folyamatok. Az őket leíró nyelvek különféle tudományokhoz tartoznak, melyek eltérő hierarchiaszintekkel foglalkoznak: ezek: a fizika, az élettan, a pszichológia, a nyelvészet és a poétika. Az egymásra következő tudományok olyan folyamatrendszereket írnak le, melyek előfeltételezik az előbbi tudományok által leírt folyamatokat. Másutt már tárgyaltam az ebből fakadó módszertani problémákat (TSUR, 1983a, 677. o.), s e gondolatmenetet meg kell itt ismételnem.

Polányival szólva valamely diskurzusnak (1967, 39. o.) teljes értékű kognitív (vagy fonológiai, vagy lexikális) felderítése nem tudatja velünk, hogy irodalmi diskurzus-e az, s ha igen, miképpen működik, s milyen célból. „A magasabb szint szerveződési elvei által az alacsonyabb szint „részcskéire” gyakorolt kontrollt a marginális kontroll elvének nevezhetjük” (POLÁNYI, 1967, 40. o.).

„Látható például, hogy a beszédprodukciót alkotó hierarchián belül a szukcesszív működési elvek hogyan kontrollálják azokat a határokat, amiket a szomszédos alacsonyabb szint meghatározatlanul hagyott. A hangadás, mely a beszéd legalacsonyabb szintjét képviseli, nagyrészt nyit-

vahagyja a hangok szavakká való kombinálásának elveit, amit a szótár ellenőriz. A szótár nagyrészt nyitva hagyja a szavak mondatokká való kombinálásának elveit, amit a grammatika ellenőriz. És így tovább. Mi több, minden alacsonyabb szint korlátozásokat kényszerít rá a fölötte állóra, ahogyan az élettelen természet törvényei korlátozzák, hogy milyen gyakorlatilag elképzelhető gépek létezhetnek; s ismét azt figyelhetjük meg, hogy a magasabb szintű működés kudarcba fullad, ha a szomszédos alacsonyabb szintű működés kicsúszik a kontrollja alól» (40—41).

Hogy ismét Polányit parafrázáljuk (1967, 40. o.), az irodalom elvei — mondhatni — szabályozzák a kognitív rendszer határfeltételeit — azon feltételek összességét, amelyeket az alacsonyabb szintű, a fizikai, a kognitív, illetve nyelvi folyamatok explicit meghatározás nélkül hagytak. Ha valaki ismeri a meghatározatlanul hagyott határfeltételek összességét, s az „alacsonyabb” szintű folyamatok törvényeit, az tisztább képet kap azokról az irodalmi elvekről, amelyek e határfeltételeket szabályozzák. Merem állítani, hogy ily módon a kognitív poétika felfoghat és megmagyarázhat lényeges irodalmi jelenségeket, melyek más megközelítések számára áthatalmatlan nehézségeket támasztanak.

A neuropszichológusok némelyike úgy véli, hogy a neuropszichológia előrehaladásával csupán idő kérdése, hogy a „magasabb” szintű tudományok hatáskörébe tartozó jelenségek idegéletteni terminusokban magyarázhatók legyenek. Polányi gondolatmenete azt sejteti, hogy ez logikai lehetetlenség. Ez persze nem jelenti azt, hogy a poétika ne használhatná fel gyümölcsöző módon az idegéletten eredményeit a költészet jelenségvilágának magyarázatában, amennyiben valaki tisztában van egy ilyen megközelítés lehetőségeivel és korlátaival.

Azáltal, hogy a „részecskék” szerveződését — azaz a diffúziót — vetjük górcső alá, amely az „alacsonyabb” szintű agyi folyamatokat alkotja, plauzibilis pozitív jelentést kölcsönözhattünk a terminusnak, s így további vizsgálódások vehetik kezdetüket. Ahogy: az esztétikában és irodalomkritikában széles körben használják az „érzelmi minőség” kifejezést. Világos mármint, hogy szószorozatoknak nincsenek érzelmeik. A jobb féltekei folyamatokat alkotó „részecskék” diffúz szeveződéséből kiindulva plauzibilis strukturális jelentést kölcsönözhattünk az „érzelmi minőség” kifejezésnek is, hogy az irodalmi struktúrákra alkalmazható leíró tartalomra tessen szert (TSUR, 1978). A tudományos magyarázat csak attól függően lehet finom felbontású, hogy milyenek a művelői elvek által szervezett egységek.

Amint említettem, Ornstein kísérleti érveket sorakoztat fel amellett, hogy amikor valaki egyfajta jobb féltekei tevékenységet végez, másfajta (irreleváns) jobb féltekei tevékenységek is aktiválódnak, szándéktalanul (lásd Ornstein kísérletét a szemmozgásokról, amikor olyan kérdéseket tesznek fel valakinek, hogy „Mennyi 144 osztva 6-tal, eredménye 7-tel megszorozva?”, illetve „Milyen irányba néz az indián az ötcentesen?”). Ha Ornstein magyarázata érvényes, úgy joggal számíthatunk arra, hogy amikor a téri orientáció mechanizmusai aktiválódnak, ehhez a holisztikus gondolkodás további jobbtekei tevékenységei is társulnak. Alternatív esetben, s ez a legvalószínűbb, érzelmi vagy intuitív folyamatok mint olyanok, nem jelennek meg, de amikor az információ a jobb féltekére jellemző módon, azaz szimultán jelleggel és „mintázott egészként” a különféle érzéketi modalitásokból származó diffúz bemeneteket integrálva feldolgoztatott a tudatban, mint „emocionális” vagy „intuitív” folyamat jelenik meg. A téri orientációt a legtöbb ember intuitív folyamatnak tartja. Ha a helyzet további érzelmi elemeket is tartalmaz (mint a szokásos energiaszinttől való hirtelen elkanyarodást, egy kíváncsi tárgyhoz közelítő vagy egy nem-kíváncsi tárgytól távolodó tendenciát stb.), a folyamat a tudatban emocionálisnak mutatkozik.

Az irodalmi eszmék korlátozott tartományából való kiruccanásunkat az Occam-elv egy esetének tekintem, hogy szert tegyünk az agyfiziológiából származó sémákra, melyek lehetővé teszik, hogy rejtélyes tényeket, azaz két egymással látszólag kapcsolatban nem álló irodalmi jelenség rendszeres együttes megjelenését koherenciával ruházzuk fel. A kapcsolatban nem álló jelenségek által felvetett probléma határozza meg, hogy az irodalmon kívüli neurológiai szintről milyen, illetve milyen mennyiségű anyag vezethető be az irodalmi gondolatmenetbe: a létezők nem szaporítandók a megmagyarázatlan jelenségek által megszabott szükségszerűség határain túl.

Amit a jelen dolgozatban elmondtunk, abból az agyi struktúrák, az agyi működések és a metaforikus kompetencia közötti meglehetősen bonyolult kapcsolatok rajzolódnak ki. Nincs egy-az-egyhez megfelelés, ha az egyik szintről átlépünk a másikra. Az „alacsonyabb” szintű folyamatok korlátozzák, de nem determinálják a „magasabb” szinteket. Az egyik szintből nem vonhatunk le automatikus módon következtetéseket a másikra vonatkozóan.

Lényeges módszertani tanulság, hogy normális esetben egy bizonyos agyi struktúra az, ami a nyelvi jegyek és a nyelvi fordulatok szituáción belüli helyénvalóságának megítélése mögött áll; a megfelelő „központok”

megsérülése ugyanakkor nem eredményezi e képességek teljes kiesését. Ami a metaforikus kompetencia szempontjából fontos, az nem az agyi központ, hanem a képesség. A jobb félteke rendelkezik bizonyos korlátozott nyelvi képességgel. Ez azt mutatja, hogy a lateralizáció nem teljes mértékű, s léteznek kiegészítő rendszerek, melyek mindkét féltekében helyt adnak az ellenkező féltekére jellemző funkcióknak. Kinsburne felteleezi: „Mindkét féltekének megvan a lehetősége, hogy komplementer módon működjek ahhoz képest, amire specializálódott. E lehetőség meg is valósul, ha a másik félteke olyan mértékben sérül, hogy nem képes többé ellátni a maga speciális feladatát. Ilyenkor, talán a keresztirányú gátlás alóli felszabadulás miatt, a megfelelő ellenoldali területek felhasználhatók lesznek erre a célra” (KINSBOURNE, 1982, 416. o.).

Következtetésekkppen: Elméleti szempontból a stratifikáció bizonyos tekintetben a legalkalmasabb eszköz, más tekintetben lényeges kellemetlenséggel jár. A legalkalmasabb, ha az ember az elemek bizonyos komplexumát rétegzett rendszerre szervezheti, amelyben minden „magasabb” vagy „későbbi” szint az „alacsonyabbra” vagy „azt megelőzőre” épül, illetve általa korlátoztatik. A legkényelmesebb dolog a rétegeket külön-külön leírni tudományos terminusok egy készletének segítségével. Ugyanakkor gondok lépnek fel, ha megpróbálunk az egyik rétegből átlépni a másikba, hogy olyan jelentésteli egészzé integráljuk őket, mely nem egyszerűen egy általános hierarchikus modellbe illeszkedik, de finom felbontású kölcsönhatást mutat a különböző rétegekhez tartozó részletek között. A tudományok hierarchiájában ilyen rétegzett rendszerre találunk, ahol fizikai folyamatok állnak az élettani folyamatok háttérében, élettani folyamatok állnak a lélektani folyamatok háttérében, illetve pszichológiai folyamatok állnak az irodalmi folyamatok háttérében, — a Polányi-féle marginális kontroll elve által szabályozottan. S ezt nemcsak a tudományon belül találjuk meg, de magán az irodalmon belül is.

Ülkei Zoltán fordítása

A kézirat elfogadva: 1990. november

IRODALOM

- BEARDSLEY, MONROE C., 1958, *Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism*, New York and Burlingame, Harcourt, Brace and World.
- EHRENZWEIG, A., 1965, *The Psychoanalysis of Artistic Vision and Hearing*, New York, Braziller.
- EHRENZWEIG, A., 1969, A New Psychoanalytical Approach to Aesthetics, in: HOGG, J. (ed.), *Psychology and the Visual Arts*, Harmondsworth, Penguin, 109—128.

- FODOR, J. A., 1975, *The Language of Thought*, Cambridge, Mas., Harvard UP.
- GARDNER, H., 1982, *Art, Mind and Brain*, Basic Books, New York.
- GARDNER, H. and WINNER, E., 1979, The Development of Metaphoric Competence: Implications for Humanistic Disciplines, in: SACHS, S. (ed.), *On Metaphor*, Chicago, Chicago UP, 121—139.
- HERRNSTEIN-SMITH, B., 1968, *Poetic Closure*, Chicago, Chicago UP.
- KENNEDY HEWITT, E., 1979, The Muse on Your Right: An Exploration of Opaque Metaphor, *Language and Style*, 131—145.
- KINSBOURNE, M., 1982, Hemispheric Specialization and the Growth of Human Understanding, *American Psychologist*, 37, 411—420.
- LLOYD, B. B., 1972, *Perception and Cognition*, Harmondsworth, Penguin.
- MARGOLIS, J., 1962, The Logic of Interpretation, in: MARGOLIS J. (ed.), *Philosophy Looks at the Arts: Contemporary Readings in Aesthetics*, New York, Charles Scribner's Sons, 108—118.
- MEYER, L. B., 1956, *Emotion and Meaning in Music*, Chicago, Chicago UP.
- ORNSTEIN, R. E., 1975, *Psychology of Consciousness*, Harmondsworth, Penguin.
- POLÁNYI, M., 1967, *The Tacit Dimension*, Garden City, Anchor.
- SIBLEY, F., 1962, Aesthetic Qualities, in: MARGOLIS M. (ed.), *Philosophy Looks at the Arts: Contemporary Readings in Aesthetics*, New York, Scribner, 63—88.
- SMART, J. J. C., 1966, Theory Construction, in: FLEW, A. G. N. (ed.), *Logic and Language*, Oxford, Basil Blackwell, 222—242.
- TSUR, R., 1977, *A Perception-Oriented Theory of Metre*, Tel Aviv, The Porter Israeli Institute for Poetics and Semiotics.
- TSUR, R., 1978, Emotion, Emotional Qualities, and Poetry, *Psychocultural Review*, 2, 165—180.
- TSUR, R., 1983, *What is Cognitive Poetics?* Tel Aviv: The Katz Research Institute for Hebrew Literature.
- TSUR, R., 1985, Poetic Language and Semantic-Information Processing, *Theoretical Linguistics*, 12, 205—212.
- TSUR, R., 1987, *How Do the Sound-Patterns Know They Are Expressive? — The Poetic Mode of Speech Perception*, Jerusalem, Israel Science Publishers.
- TSUR, R., 1988, Oceanic Dedifferentiation and Poetic Metaphor, *Journal of Pragmatics*, 12, 711—724.